

ТЕРНОПІЛЬ
2022

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:

Матеріали наукової
конференції

до 100-річчя
від дня народження

МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО

від минулого до майбуття

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТТЯ

Матеріали наукової конференції
(до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського)
6 вересня 2022 року

Тернопіль
2022

УДК 5(477.84)«19/20»(092)Чайковський502.1(477)](06)

С-90

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного краєзнавчого музею (протокол № 4 від 01.11.2022 р.).

Суспільство і природа: від минулого до майбуття (до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського): матеріали наук. конф., м. Тернопіль, 6 вер. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. 103 с.; 51 іл.

Редакційна колегія: Кульчицька О. В. – завідувач художньо-рекламного відділу, Баран А. О. – завідувач відділу природи, Костюк С. В. – завідувач науково-методичного відділу, Крупницька О. Б. – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, Бочарова Л. В. – старший науковий співробітник відділу природи, Касьян Н. О. – художник І категорії художньо-рекламного відділу.

Відповідальні за випуск: Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ, Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ.

У збірнику публікуються наукові статті, повідомлення учасників наукової конференції «Суспільство і природа: від минулого до майбуття», присвячені 100-річчю від дня народження заслуженого природоохоронця України Миколи Чайковського. Публікації розкривають багатогранну особистість краянину-природодослідника, еколога.

Матеріали призначено для широкого кола науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться природою рідного краю.

Усі матеріали збірника подаються у редакції авторів.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

© Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022

ЗМІСТ

Роль Миколи Чайковського у формуванні мережі заповідних територій та об'єктів Тернопільської області

5

Свинко Йосип, Дем'янчук Петро

Микола Чайковський: біля джерел формування природно-заповідного фонду Тернопільської області

9

Баран Антоніна

Микола Петрович Чайковський – заслужений природоохоронець України

12

Леньків Ірина

Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду. Формування української частини Смарагдової мережі Європи в області

16

П'ятківський Ігор

До таємниць природи: освітній аспект

22

Герц Іван

Природодослідник Микола Чайковський – бібліографічний покажчик: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею

25

Костюк Степан

Перспективи розвитку системи природоохоронних територій Тернопільщини

27

Кагало Олександр

Рекреаційний потенціал травертинових масивів

31

Площанський Петро, Гривул Лілія

Експедиційні дослідження Дністровських стінок

33

Новицька Світлана, Царик Любомир

Національний природний парк «Кременецькі гори» як еталон унікального видового різноманіття Волино-Поділля

36

Штогрин Микола, Штогун Андрій

Кременецький ботанічний сад як об'єкт екологічного туризму

40

Ліснічук Антоніна

Експозиції музею природи природного заповідника «Медобори» як база для екологічної освіти та виховання

43

Мурська Оксана

Природний заповідник «Медобори» – від заказника до об'єкта Смарагдової мережі Європи

45

Бачинська Уляна, Оліяр Галина, Баранчук Галина

Історія розвитку мисливства та рибальства на Тернопільщині

48

Гулик Сергій

**Зачинателі інженерно-геологічних
вишукувань на Тернопільщині** **52**
Сивий Мирослав

**Туристично-краєзнавча робота
в школі як засіб формування
географічних компетентностей учнів** **80**
Варакута Ольга,
Гавришок Богдан

**Довгий шлях повернення на
Батьківщину імені професора Івана
Теслі – визначного вченого-географа,
педагога** **56**
Бочарова Людмила

**Гербарні зразки парків
Тернопільщини: фонди
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею** **84**
Чеканова Наталія

«Збирач цвіту по всьому світу...» **60**
Микола Денека – заслужений
лісівник України, засновник
Гермаківського дендропарку
Сута Леся

**Особливості використання
результатів фенологічних
спостережень на природничих
екскурсіях** **88**
Альтгайм Любов

**«Тернопілля: подорож за п'ять
морів». Концепція реекспозиції
відділу природи Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **64**
Дзюбенко Наталія, Савицька
Анастасія, Бокотей Андрій

**Охорона водних ресурсів
Тернопільщини – збереження рідного
краю** **91**
Ленчук Ірина

**Геологічний музей Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка –
унікальна локація для освіти
і виховання студентської та
учнівської молоді** **69**
Заставецька Леся, Заставецький Тарас

**Особливості розподілу вітрового
режиму, хмарності та атмосферних
опадів в смт Козова Тернопільського
району за період 2005-2018 років** **96**
Таранова Наталія

**Музейна педагогіка у
Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: нові форми
роботи з відвідувачами** **72**
Гулик Оксана

Микола Чайковський у філокартії **100**
Костюк Степан

**Інтерактивні уроки в музеї як
універсальний засіб навчання
та виховання (із досвіду роботи
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)** **77**
Кульчицька Оксана

**Війна Росії проти України –
екологічна загроза планетарного
масштабу** **101**
Левенець Любов

ріст, через що ймовірність його відриву від масиву скелі дуже висока. Тому у найближчі роки може зникнути ще одна туристична принада Придністер'я.

Ризики обвалу збільшуються ще й через вібрації від заїзду на верх скелі автотранспорту та через зростання на краю скелі великих дерев, коріння яких проникає і

розростається у щілинах скелі.

Зменшити напруженість багатотонного карнизу на розрив можливо тільки створивши штучну колону під карнизом, яка, обростаючи травертином, з кожним роком буде збільшуватись і не дасть йому обвалитись.

Джерела та література

1. Площанський П. М. Литячівська травертинова скеля та її охорона в умовах зростаючого рекреаційного навантаження // Матеріали науково-практичної конференції «Природозаповідання як основна форма збереження біорізноманіття». (20-21 вересня 2012 року). – Кременець ТОВ «Папіріуск», 2012. – С. 28-34.
2. Площанський, П. Травертинова скеля у селі Печорна – унікальна складова ландшафтного різноманіття Дністрянського каньйону та її туристичний потенціал // Всеукраїнська науково-практична конференція «Подільські читання», присвячена 25-річчю кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету (он-лайн платформа Zoom 11-13 жовтня 2021 р) – Хмельницький 2021 С. 8-10
3. Свинко Й., Волік О. Травертинові скелі Середнього Подністров'я. Тернопіль: Навчальна книга, 2004. 43 с.
4. Чайковський М. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. Львів: Видавництво «Каменярь», 1981. 40 с.

УДК 911

Новицька Світлана,

кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний,
університет ім. Володимира Гнатюка

Царик Любомир,

доктор географічних наук, професор кафедри геоecології
та методики навчання екологічних дисциплін,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ЕКСПЕДИЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДНІСТРОВСЬКИХ СТИНОК

У роботі проаналізовано здобутки експедиційних досліджень дністровських стінок влітку 1997 року. В ході експедиції було здійснено аналіз біорізноманіття та сукцесійних процесів рослинних формацій дністровських стінок, проведена перевірка стану природних заповідних об'єктів, виявлено нові об'єкти для природо заповідання.

Annotation: *The article analyzes the achievements of expeditionary research of the Dniester*

Canyon in the summer of 1997. During the expedition, an analysis of biodiversity and successional processes of plant formations of the Dniester walls was carried out, an inspection of the state of natural protected objects was carried out, and new objects for nature protection were discovered.

Ключові слова: експедиція, біорізноманіття, ендемічні види рослин, природні заповідні об'єкти.

Key words: expedition, biodiversity, endemic plant species, natural protected objects.

Влітку 1997 року з ініціативи науковців Тернопільського педагогічного університету при фінансовій підтримці обласної ради народних депутатів та Державного управління з екобезпеки у Тернопільській області була організована наукова експедиція в долину середньої течії Дністра. У складі експедиції ботанік В. Шиманська, організатор природоохоронної справи М. Чайковський, геоеколог Л. Царик, студенти географічного факультету О. Дутка, П. Царик, І. Сліпченко, С. Новицька, кінооператор М. Недошитко. Мета експедиції – збереження біорізноманіття Західно-Подільського Придністер'я. Дана мета була реалізована через виконання таких завдань:

- аналіз біорізноманіття та сукцесійних процесів рослинних формацій

дністровських стінок;

- перевірка стану природних заповідних об'єктів;
- виявлення нових об'єктів для природозаповідання.

В програмі дослідження:

- збір та аналіз гербарних матеріалів;
- проведення кіно- і фотозйомок дністровського каньйону;
- виявлення місць масового відпочинку, туризму та рекреації;
- фітоценотичний аналіз існуючих ботанічних природних заповідних об'єктів;
- фітоценотичний аналіз перспективних для заповідання територій;
- просвітницька та природопробандист-

Чайковський М. П. здійснює опис природоохоронного об'єкта.

ська діяльність.

Із 1100 видів вищих судинних рослин Середнього Придністров'я – більше сотні ендемічних і реліктових видів. За флористичною унікальністю цей регіон поступається тільки Гірському Криму і Українським Карпатам. Флора носить перехідний характер від бореальної до середземноморської. Тут зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азіатські, середземноморські, балканські елементи. [1]. На крутих схилах південної експозиції зустрічаються такі середземноморські види, як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокичка периста.

В результаті проведених досліджень було виявлено незадовільний стан дотримання природозаповідного режиму в ряді унікальних природозаповідних об'єктів. Так, в районі геологічного відслонення в районі с. Трубочин вівся видобуток природного каменя, що могло призвести до руйнування унікального об'єкта. В заповідному урочищі «Глоди» реліктова наскельно-стєпова рослинність знаходилась під пологом рукотворного лісу і за рахунок цього значно скорочувався ареал її поширення та видова чисельність. Також в запущеному вигляді перебували Заліщицький та Коропецький парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва. Велика кількість ботанічних пам'яток природи з реліктовими, ендемічними видами були неогороджені, без належних інформаційних таблиць. В перспективних районах проведення масового відпочинку і оздоровлення населення зустрічалися сміттєзвалища, що засвідчує слабкий контроль за станом природного середовища і природно-заповідних об'єктів зі сторони лісництв, селищних і міських Рад, органів Держуправління по екобезпеці [1].

Микола Петрович Чайковський в рамках співпраці з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира

Гнатюка постійно передавав свій досвід роботи в заповідній справі студентам і науковцям не лише під час експедицій, а й читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. У науковому доробку Миколи Петровича дві книжки «Пам'ятки природи Тернопільщини» і «Дністровський каньйон», 14 наукових статей, 14 буклетів. Історію із друком книжки «Дністровський каньйон» автор згадував з гумором. Оскільки книгу довго не бралися друкувати, він запросив керівника видавництва «Каменярь» у триденну подорож Дністровським каньйоном. Хотілося, щоб той на власні очі побачив неперевершену красу Придністров'я. Вистачило одного дня, щоб переконати редактора в унікальності природи, яку можна побачити, мандруючи каньйоном. За кілька тижнів вийшла книга. Микола Петрович був автором реєстрів природно-заповідного фонду [3].

Беззаперечним вагомим здобутком даної експедиції стало виявлення десяти перспективних для заповідання ділянок природи в долині середньої течії Дністра. Серед них Скоморохська стєпова ділянка на площі близько 5 га; Городоцько-Костильнецька стінка площею 16 га; Касперівська стєпова ділянка на лівобережжі ріки Серет на площі близько 10 га; Синьківська кострицево-стєпова ділянка площею 11 га; наскельно-стєпова ділянка «Глоди-2» на площі 15 га; Дзвенигородська стєпова ділянка №2 на площі 2 га; Окопська стінка площею 2 га.

Складно переоцінити вклад даної експедиції в здійснення завершального етапу формування кількісного складу природно-заповідних об'єктів (на час здійснення експедиції їх нараховувалося 64 діючих і 10 перспективних для заповідання). Проведені дослідження були ще одним вагомим кроком в створенні нині існуючого національного природного парку «Дністровський каньйон».

Джерела та література:

1. Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я / Л. Царик, В. Шиманська, М. Чайковський // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету: серія Географія – Тернопіль, 1998. – С. 75-77.
2. Матеріали наукової експедиції «Флора і рослинність дністровських стінок» – Тернопіль, 1997.
3. Сліпченко І. Микола Петрович Чайковський // <https://www.facebook.com/ira.slipchenko.1>
4. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. – Львів: Каменярь, 1981.